

Kaputru söweşi

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Kaputru söweşi TARIHİ KAYNAKLAR IŞIĞINDA KAPUTRU SAVAŞI

1. Selçukluların Karin ve Basean Bölgesindeki Faaliyetleri

Selçuklular, 23 Mayıs 1040'ta Gazneliler'e karşı kazandıkları ünlü Dandanakan Meydan Savaşından[1] sonra Horasan'da bağımsız bir devlet kurdular.[2] Türk ve Dünya tarihi bakımından çok büyük ve önemli sonuçlar doğuran bu zaferden sonra Selçuklular, Merv kentinde topladıkları büyük kurultayda, Türklerin çok eski devirlerden beri sahip oldukları Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi uyarınca gerek doğu, gerekse batıda büyük fetihlere girişmeyi kararlaştırdılar. İlk Selçuklu Sultanı Tuğrul Beyin (1037-1063)[3] önderliğinde, batı yönünde yapılan fetihler, dünya tarihi açısından özellikle de Orta-Doğu tarihi bakımından büyük önem kazanmıştır.[4]

Sultan Tuğrul'un 1043 yılından itibaren Anadolu seferlerine başladığında, Bizans İmparatoru[5] II. Basileios'un

(976-1025)[6] İmparatorluğu döneminde doğu sınırını güvence altına alma ve Müslüman memleketlerini ele geçirme siyasetinin bir parçası olan bu bölgedeki küçük Ermeni ve Gürcü vasa krallıklarını doğrudan merkeze bağlaması ve Ermeni nüfusunu Orta-Anadolu'ya tehcir etmesiyle artık bu bölgede Ermeni ve Gürcü Devleti mevcut değildi. Ancak birkaç Gürcü ve Ermeni general, Bizans ordusunda görev almaktaydı. Anadolu'ya Selçuklu akınları başladığı sırada Bizans tahtında bulunan Konstantinos Monomakhos (1042-1055)[7] Ermeni halkına çok ağır vergiler yükleyerek birçok Ermeni ileri gelenlerini de Anadolu içlerine sürmüştü. Daha sonra tahta çıkan güçsüz İmparatorlar zamanında amaçlanan hedefe ulaşılamamış ve bölgedeki bu siyasi durum Selçukluların fetihlerini de kolaylaştırmıştır.[8]

Smbat Sparapet's Chronicle, meydana gelen olayları şöyle nakleder:

498 (1049) tarihinde, İmparator Monomakhos'un hâkimiyeti zamanında iki kumandan, İran Sultanı Tuğrul'un emriyle büyük bir ordu başında oldukları halde Ermeni ülkesine girdiler. Bu akın Greklerin cesur Ermeni askerlerini uzaklaştırıp memleketin müdafaasını, onların yerine koymuş oldukları hadım kumandanlara tevdi etmeleri yüzünden olmuştur.[9]

Sultan Tuğrul, devletin başkentini Nişabur'dan Rey şehrine naklettikten sonra Selçuklu Emirlerini batı yönündeki memleketlerin fethiyle görevlendirdi. Bu hedef doğrultusunda İbrahim Yinal, fetihlerini birkaç yıl içerisinde Hemedan ve İsfahan Bölgesinden Dicle Irmağı kıyılarına değin genişletti. Kutalmış ise Aras Irmağını geçip Ermeni ve Gürcü memleketlerine girmeyi başardı. Hasan ve Yakuti, Hazar kıyılarıyla Azerbaycan'ı fetihle meşgul oluyorlardı.[10]

1044 yılında, yeni gelen göçler ile çoğalan Türkmenler büyük bir kütle halinde Doğu Anadolu'ya girdiler. Daha sonra batıya doğru hareket halindeki Türkler, Aras Nehri kenarını takip edip Vaspuragan'dan geçerek Basean'da[11] göründüler ve ovada Murts Suyu[12] ile Aras Nehrinin birleştiği bölgede kurulu bulunan Valarşavan'a[13] kadar ilerlediler ve 24 kaleyi silahla, yangınla ve ahaliyi köle haline getirmek suretiyle baştan aşağıya tahrip ettiler. Amaçları ise Karine[14] kadar

ilerlemekti.[15]

Tarihçi Aristakes[16] bu olayları şöyle nakleder:

“Çok sayıda insan Türkistan’ın ötesinden harekâta geçtiler. Atları, kartallar gibi hızlıydı, toynakları kaya gibi sertti, yayları gergin, okları sivriydi, ayakkabılarının bağları asla çözölmüyordu (Her zaman hareket halindeydiler). Vaspuragan bölgesine vardılar, doymak bilmeyen aç kurtlar gibi Hristiyanların üzerine saldırdılar ve bütün yiyeceklerini yağmaladılar. Basen Bölgesine ve Vagharşavan adıyla bilinen büyük yerleşim yerine gelene kadar 24 yerleşim yerini tahrip edip, yağmaladılar. Her yeri ateşe verip, çok sayıda tutsak aldılar. Aslanlar gibi hızlı ve güçlüydüler. Aynı şeyleri yapmak için Karin şehrine gitmek istiyorlardı.”[17]

Father Michael Chamich (Mikael Çamiçyan), History of Armenian isimli eserinde bu ilerleyişi şöyle nakleder:

“Gagik’in sürgününün üçüncü yılı esnasında, Tuğrul’un askerleri iki kez kayıtsız bir şekilde Ermenistan içlerine girdiler. İlk zamanlarda Basean’a kadar 24 yerleşim yerini yıktıklarında sayıları 100 bin kadardı. İkinci defa daha kalabalık sayılarla geldiler, yakaladıkları esirleri taşıyıp bütün sakinleri yerlerinden boşaltarak ülkenin bu bölümünün tamamını yıktıklarında orduları 200 bin kişiydi.”[18]

Bu Oğuzlardan bir kısmı Buğa’nın liderliğinde 10 bin kişilik bir kuvvetle Diyarbakır taraflarına yöneldi. Diğer bir kol ise Göktaş, Mansur ve Oğuz-Oğlu kumandasında Musul ve havalisini istila ettiler.[19] Geri dönüşleri esnasında Arap Mû’temid-ed Devle b. Mukallad[20] tarafından Sincar yanında bozguna uğratılmış olan Oğuzlar 1045-1046 yılında Palin[21] ve Tulhum[22] üzerinden Erciş’e varmış ve Vaspuragan Katepanosu Stephan’a birçok hediyeler göndererek kendilerine yol vermesini ve arazisinden geçiş müsaadesini rica etmişlerdi. Fakat Stephan, böbürlenerek buna mani olamaya çalıştı ve Türklere hücum etti. Ancak Oğuzlar tarafından mağlup edildi ve esir alınarak Here götürüldü ve burada öldürüldü. Bazı

kaynaklara göre ise bölgenin güçlü emirlerine satıldı.[23] İmparator Konstantinos, Oğuz akınlarına karşı harekâta geçti ve 1045 yılının son baharında Gürcü Prensi Liparit kumandansında gönderdiği bir ordu Şeddadilerden Abdullah b. Abu'l-Asvar'ın merkezi Divin şehrine doğru ilerledi. Ancak Şihad ud-Devle Kutalmış, Diyarbakır ve Musul taraflarını istila eden ve babasına mensup Oğuzları da yanına alarak, emrindeki Selçuklu ordusu ile Gence surları önünde Bizanslılar ile karşılaşp onları büyük bir yenilgiye uğrattı. Bizanslılar büyük kayıp verdiler ve Ermeni kuvvetleri kumandanı Vahram ve oğlu Grigor da bu kayıplar arasındaydı.[24]

Urfalı Mateos, yapılan savaşı şu şekilde nakleder:

“Aynı yılın Sonbahar mevsiminde, Roma askerleri Divin üzerine yürüdüler, Muharebenin başlangıcı sırasında, Roma askerleri, Allah'ın hiddetine uğrayıp Müslümanlara mağlup oldular ve firar ettiler. Hristiyan askerleri şiddetli bir katliama uğradılar, birçokları esir edildi. Bu şiddetli muharebede büyük Ermeni başkumandanı Vahram ve oğlu Grigor ile birlikte maktul düştü.”[25]

Bu zaferin ardından Kutalmış, Aras Nehri boyunca ilerleyerek, Sultan Tuğrul'un huzuruna çıkıp kendisine;

“Bu bölgenin zengin ve Romalıların da kadın gibi korkak olduğunu bundan dolayı kolayca fethedilebileceğini” söyledi.[26]

Kutalmış ile aynı derecede Sultanın akrabalarından olduğu kaydedilen ve Musa İnanç Yabgu'nun oğlu olan Hasan 20.000 kişi ile ilk önce Eleşkirt'e geldi. Ardından yoluna devam ederek Basean ve Karin Ovaları nı istila edip, daha önceleri II. Basileios tarafından Bizans İmparatorluğuna bağlanan Vaspuragan Bölgesine 1048 sonbaharında girdi ve Van Gölü havzasını istilaya başladı. Fakat bu Şehzade, Bizanslıların Vaspuragan Valisi Bulgar asıllı Vestin (Çuhadar) unvanlı Aaron ile İberia ve Ani Bölgesinin Valisi Katakalon Kekaumenos müttefik ordusu tarafından takip edilerek Stranga (Büyük Zap) Suyu üzerinde kurulan bir pusuya düşürüldü ve başta Hasan Bey

olmak üzere pek çok Türk şehit edildi. Firariler Hoy'dan Sultana gönderdikleri haber ile reislerinin elim kaybını duyurdular.[27]

Büyük Selçuklu beylerinden biri olan İnanç Yabgu'nun oğlu Hasan'ın bir pusu sonucunda Bizanslılar tarafından öldürülmesi Sultan Tuğrul üzerinde çok büyük üzüntü yarattı. Hasan'ın ölümünün ve yok edilen ordusunun intikamını almak isteyen Sultan, bu sırada Şehrizer (Dicle) boylarında fetihlerle meşgul olan ve bölgeyi itaat altına almaya çalışan amcası Yusuf Yınal'ın oğlu İbrahim Yınal'a Azerbaycan Valiliği'ni tevcih ederek ve Arran (Gence) Kıtasının bir kısmını işgal etmiş olan Kutalmış'ı da onunla birleşmeğe sevk ederek, birlikte Bizans'a karşı Anadolu seferine gönderdi.[28]

Bu sırada kalabalık Oğuz grupları 1047 yılında Türkistan'dan Nişapur'a geldi. Onlar orada Büyük Selçuklu Beylerinden İbrahim Yınal'a yersizlikten ve yurtsuzluktan şikâyet ediyorlardı.

İbrahim Yınal, Türkmenlere;

“Memleketim sizin oturmanıza imkân verecek kadar geniş değildir. Bu sebeple doğrusu şudur ki Rum (Anadolu) gazasına gidiniz; Allah yolunda cihad yapınız ve ganimet alınız. Ben de arkanızdan gelip size yardım edeceğim” diyordu.[29]

İbrahim Yınal, hedef olarak gösterdiği topraklara doğru Oğuzları harekâta geçirdikten sonra kendisi de söz verdiği gibi arkalarından büyük bir ordu ile Anadolu'ya yöneldi, devamında 1048 yılında Basean'a girdiler ve buradan hareketle Karin şehrine yöneldiler. Daha sonra batıda Haltik (Khalidia) (Gümüşhane-Trabzon havalisi) kazasına kadar, kuzeyde Sper, Taik ve Arşarunik Kalelerine kadar, güneyde Taron (Muş), Haşteank ve Horzean'a kadar ilerlediler. Sonra Sünik'e kadar girip kuzeybatıdaki ahalinin toplandığı günümüzde Tercan'ın güneyindeki Sımpat Kalesini zapt ettikten sonra yönlerini Karaz'a çevirdiler.

Tarihçi Aristakes, bu ilerleyişi şöyle nakleder:

“Ermeni takvimine göre 497 (1048) yılında tutsaklığımızın

ikinci yılı idi. Bir kez daha, İran'dan dev gibi dalgalar halinde insanlar akmaya başladı. Karine ve geniş Basen (Pasin) ovasına doldular. Ülkenin dört köşesine, batıda Xaphteac (Kağdarıç); kuzeyde Sper (İspir), Tayk ve Arsharunik; güneyde Xorjean (Çiçek, Siscan) (Xorjency) ormanlarına kadar, Haştenic Bölgesi ve Toron'a (Tarony)[30] dolmuşlardı. Ondört gün dinlendikten sonra ülkenin tamamını ele geçirdiler.”[31]

İki Selçuklu şehzadesi hiç vakit kaybetmeden, birlikte hareket ederek Bizans hâkimiyeti altında bulunan bölgelere yöneldiler ve 1048 yılında Anadolu'ya girdiler. Üzerlerine gelen asker sayısını mübalağa ederek 100 bine çıkardıkları Selçuklu güçlerine karşı mukavemet edemeyeceklerini anlayan Vaspuragan Valisi Araon ve İberia Valisi Kekaumenos, Bizans İmparatoruna haber gönderip yardım istediler. İmparator, o esnada Gürcistan Kralı Bagarat'ı kaçıırarak onun ülkesini alan ve Bizans himayesini kabul etmiş olan genç Liparite haber gönderip Gürcistan ve Aphazia'nın kuvvetleri ile birlikte imparatorluğun generallerine iltihak etmesini rica etti ve aynı zamanda kendi generallerine Liparit'i beklemeleri için emir gönderdi.[32]

Smbat Sparapet's Chronicle'de Bizans'ın Selçuklulara karşı aldığı önlemler şöyle nakledilir:

İmparator Monomakhos, bu vakayı duyunca (Selçukluların Arzen Şehrine saldırısı), Şarka asker sevk etti ve şehri düşmana karşı müdafaa etmek üzere Vasak'ın oğlu Magistros Grigor Pahlawun, Kame'n (Kekaumenos) ve Rınağt'ın kardeşi olan cesur Lipariti kumandan tayin etti.[33]

İbrahim Yınal 1049 yılında büyük bir ordu ile yaklaşıncı, Kekaumenos'un Bizans hudutları dışında, Müslüman topraklarında yapılan akınlara karşılık verme ve bu topraklarda mücadele etme teklifi reddolunarak, Aaron'un müstahkem mevkiilerde savunmaya geçme yönündeki karşıt görüşü kabul edildi. Yapılan tartışmalar sonucunda Bizans ordusu Basean'daki Ermenice: Ordoru, Ordru, Grekçe: Osourtrou-Oustru, Gürcüce; Ordru'ya, günümüzdeki Ortuzu (Çiçekli)'ya[34] geri çekildiler ve ahaliyi

komşu müstahkem şehirlere topladıktan sonra dikkatlice orada karargâh kurdular.[35]

Bizans, üzerine gelen Selçuklulara karşı hazırlıklarına hız verirken, Aras Nehrini takip ederek ilerleyen ve birkaç kale ve müstahkem mevki fetheden Selçuklu Şehzadeleri İbrahim Yınal ile Kutalmış, yolları üzerinde Bizans ordusunu bulamayınca Basean düzlüğünden geçerek yönlerini Theodosiopolis idari bölgesinde kurulmuş olan Arzen (Erzen)[36] denilen ve ticaretle uğraşan ahalisinden dolayı çok zengin olan şehre çevirdiler.[37]

Arzen kalabalık ve zengin bir kasabaydı. Burada Araplar, Süryaniler, Ermeniler ve Türklerden tüccarlar ikamet etmekteydi. Arzen halkı çevrede bulunan sağlam surlarla çevrili Theodosiopolis şehri bulunmasına ve oraya davet edilmelerine rağmen yiğitliklerine güvenerek kasabalarını canları pahasına korumaya karar verdiler. Selçukluların saldırıları başladığında büyük bir direnişle karşılaştılar ve mücadele altı gün sürdü. Şehri kuşatma ile alamayacağını anlayan İbrahim Yınal ganimet arzusundan vazgeçip şehri ateşe verdi ve baştanbaşa yaktı. Ateş ve ok atışlarına fazla dayanamayan halk kurtuluşu kaçmakta buldu. Rivayete göre bu mücadele esnasında 150.000 kişi ölmüştür.[38]

Smbat Sparapet's Chronicle'de yaşanan bu olayı, şöyle nakleder:

Müslümanlar, Ermeni memleketinin sahipsiz kaldığını duyunca, Ardzin denilen şehrin üzerine yürüdüler. Onlar, bu şehrin surdan mahrum ve hadsiz hesapsız hazinlerle ve insanlarla dolu bulunduğunu görünce ona taarruz ettiler. Kaçacak bir yeri ve yardım ümidi olmayan halk onlara karşı şiddetli bir mukavemet gösterdi. Onların yegâne ümidi ölümdü. Halk, düşmanın şiddeti önünden kaçabildi ise de, Müslümanlar onları takip ederek, ellerindeki kılıçlarını kaldırmış oldukları halde onların arkasından şehre girdiler ve onları kâmilten kılıçtan geçirip telef ettiler. Onlar, büyük miktarda altın ve muhtelif cins kıymetli kumaşla zenginleştiler.[39]

Father Michael Chamich (Mikael Çamiçyan), History of Armenian,

isimli eserinde bu ilerleyişi şöyle nakleder:

“Bu Barbarların üçüncü saldırıları, 300 bin kişilik nüfusu ve 800 kilisesi bulunan Arzen şehrini kuşattıkları bu yıl (498) içerisinde oldu. Vatandaşlar cesurca dayandılar. Ama en sonunda düşman malları ele geçirdi ve soğukkanlılıkla 140 bin kişiyi katlettiler. Geri kalanları da esir olarak götürdüler. Şehri yakarak yıktılar, bu gün bile kalıntıları görünüyor gibi. Diğer pek çok Ermeni şehrinde aynı zalim ve gaddar tavırları sergilediler. Bu sırada ülkede, Anide bulunan Comnenos’un ve Vasburakan’da ikamet eden Bulgar Aron’un kumandası altında 60 bin Grek askeri vardı. Onlar istilacıları geri püskürtmek için bir adım bile atmadılar. Hatta fatih şöhretleri ile Ermeni katliamını izlemeyi tercih ettiler.”[40]

Bu esnada bölgede siyasi yapı şöyleydi:

Sa’d-Çukuru[41] ve Elâzığ’ın güneyi Bizans’ın elinde, Kars Bagratlı Krallığının sınırlarından başlayıp Zarşat Suyu ile Kars Çayı kavşağına, Kars Çayı boyunca Ağaçkale, Taşlı Tepe, Yahniler Dağı, Gökçedağ, Kars, Aladağ’ın güneyi, Kağızman Demirkapısı, Aras Nehrinin sol kıyısından Sıpkaç Dağına uzanıyordu. Bu çizginin güneydoğusu Şeddadlılar’a, güneyde Ağrı Dağı, Köse Dağı ile Doğu Beyazıt ve Eleşkirt’ten ayrılan yerler Aniye aitti. Kuzeyde Çıldır Gökdağı ile Gürcistan, Ağlayan ve Dilican Dağları ile Daşir Bağratlılar’dan ayrılıyordu. Allahüekber Dağlarından Kalkal (Vebeze) Dağı na kadar kuzeyden Topyolu Dağları ile bunun doğusundaki Ani, Van, Anadolu’nun ileri karakolları olarak tahkim edilmeye başlanmıştır. Bu hazırlık gittikçe yaklaşan Türk akıncılarına karşı, yani Selçuklu Türklerine karşı yapılıyordu.[42]

Bizanslılar Ortru’daki (Ortuzu) siperlerle tahkim edilmiş ordugâhlarından ayrılmış ve Basean’a bağlı olan Arçovid idari bölgesindeki[43] Kaputru Kalesine (Kaput- Rut/Gabud-Rud Capetrum-Gabudru-Kapetrou-Kapetrou-Kaput-rû Kalesi)[44] gelip konaklamışlardı.[45]

İki Bizanslı komutan, Katakalon ile Aaron, anlaşıyorlardı. Katakalon, Arzen’i savunan yerli halka yardıma gitmeyi

isterken, Aaron saraydan gelen isteklere uyarak, Gürcü Prens Liparitin getireceği takviye kuvvet gelmedikçe Arzenlilere destek olarak gitme fikrine muhalefet etti.[46]

Liparit, imparatorluk valilerinin yardımına gelmek üzere Yukarı-Kartlı'nın bütün askerleri ile harekete geçti.[47] Beklenen takviye kuvveti gelmişti ancak Arzen'in yardımına gitmek için çok geç kalmışlardı. Stephanos Orbelyan, eserinde takviye kuvveti olarak gelen kuvvetlerin sayınsı Liparit ile birlikte 700 soylu, kendi askerlerinden 16000 kişi ve Gürcistan Kralı İV. Bagrad'ın 1000 adamı olmasına rağmen Bizanslı komutanın ise 15000 adamı vardı.[48] Ayrıca Liparitten takviye kuvvet talep eden iki Bizanslı kumandana ek olarak Urfalı Mateos eserinde Pahlavuni Sülalesinden Vasakın oğlu Ermeni Prensi Grigor Makitros'un da ismini vermektedir.[49]

İbrahim Yınal ve ordusu Arzen galibiyetinden sonra İslam tarihçilerine göre yüz bin esir ve on beş bin araba dolusu altın, gümüş, mücevherat ve kıymetli eşya ile bölgeden ayrılıp Basean Ovasına geçtiler.[50] İbrahim Yınal, Bizans'ın geri kalan kuvvetlerini bulmak için ilerliyordu. Bu sırada Katakalon tarafından İbrahim Yınal'a yapılan anlaşma teklifi kabul görmeyince,[51] sınır müdafaasının zayıf oluşu ve İbrahim Yınal'ı ganimet yüklü dönüşünde durdurmak amacıyla önceden beri kullanılan savaş stratejisini tekrardan gün yüzüne çıkarmıştı.[52] Bizans kumandanlarını, bir zamanlar Sayf ad-Davla'ya karşı tekrar tekrar başarılı olmuş bulunan aynı taktiğe başvurmaya sevk etti: "Aras Nehri boyunca yukarıya doğru veya Vaspuragan içinden batıya yönelen Müslüman orduları ancak ganimet yüklü olarak geri dönüşleri esnasında Basean veya Bagrevand civarında yolları kesilirdi." [53]

İbrahim Yınal son gelişmeleri yakından takip etmekte ve bir müsait yerde savaşa girişeceğini düşünmekteydi. Bizans ve müttefiklerinin Kaputru Kalesinin yakınında olduğunu öğrenince burada nihai savaşa karar verdi.[54]

Bu sırada Bizans ordusu, Kaputru Kalesi önlerinde iken, Liparit, ordusu ve yanında, 1021 yılında Nik akınında Çağrı Bey'le savaşmaktan kaçan yeğeni Çortuanel ile birlikte ovanın

güneyindeki Ordoru/Uortru'da karargâh kurmuştu.[55] Liparitin kumandasındaki Gürcü, Ermeni ve Rumlardan mürekkep bu ordu, İslam kaynaklarına göre 50 bin kişilik Katakalon Kekaumenos kumandasındaki asıl Bizans ordusu ile birleşerek Kastrum Okomion köyünde karargâh kurdukları sırada Türk Ordusu da buraya doğru gelmekte idi.[56]

Katakalon Kekaumenos, askerine savaş nizamı verdikten sonra Selçukluların dağınıklıklarından yararlanıp üzerlerine atılmayı ve toparlanmalarına fırsat vermeden onları bastırmak amacı ile hücumla geçilmesini düşünüyordu. Ancak Gürcülere göre iş görmeyen dinen yasak olan günlerden cumartesi olması sebebi ile Gürcülerden Liparit bunu kabul etmedi ve harekâta geçmeyi reddetti. İbrahim Yınal da fırsattan istifade ile düşmanın üzerine saldırdı. Bu esnada Katakalon Kekaumenos, Bizans ordusunun sağ kanadında; Aaron sol kanadında; Liparit ise ordunun merkez hattında yer almışlardı. Bu sırada iki büyük bölüme ayrılmış olan Selçuklu ordusunun bir bölümüne İbrahim Yınal, öteki bölümüne ise Kutalmış kumanda ediyordu.[57]

Savaş, 18 Eylül 1049 tarihinde, akşama doğru başladı. Yan kanatlardaki Bizanslı komutanlar, Türkler ile geceye kadar mücadele ettiler. Liparit ise yeğeni Çortuanel'in öldürüldüğünü görünce, bütün gücüyle karşı saldırıya geçti. Stephanos Orbelyan, Lipariti destansı bir şekilde, çarpışmadan önce, attan inip diz çökerek haçını çıkarırken tasvir eder:

“Bu şekilde güçlendikten sonra Türk aygırına bindi. Altın kalkanını geriye iterek, ince uzun, esnek bir mızrağı sol eliyle havaya kaldırarak ve geniş çelik pasını sağ elinde tutarak, bu arada demirci çekicine benzeyen korkutucu topuzu kalçasından sarkarken, savaşanların saflarını kat etti ve muhteşem bir edayla bir yandan öbür yana koştu, altın zırhı ve miğferi güneş biri parlıyordu. Aslan gibi kükreyerek, bağıra çağıra düşmanları göğüs göğse çarpışmaya kışkırtıyordu: “Ben Abhazyalı Liparitim gelin cesur savaşçılar, gelin de boy ölçüşelim.”[58]

Galeyana gelerek kendisini Selçuklu askerlerinin ortasına atan

Liparitin etrafı Türkler tarafından sarıldı ve atının bilekleri kesildi.[59] Ancak hem Urfalı Mateos'a göre hem de Orbelyan'a göre Liparitin atının ayaklarını kılıç darbeleri ile bileklerinden kesenler, efendilerine ihanet eden veya otoritesini kıskanan Gürcülerdi.[60] Böylece yere düşen Liparit, Türklere esir düştü. Bizans ordusu üstün durumda olmasına rağmen, Liparitin esir düşmesi ve ele geçmesi üzerine mağlup duruma düştüler. Liparit, Türkler tarafından esir edildikten sonra onu kendi kaderine terk ederek geri çekildiler diye Lastivertli Aristakes, Aaron'u, Urfalı Mateos ise diğer Bizanslıları sert bir dille eleştirmiştir. Skylitsez ise bu iki tarihçinin aksine Bizans ordusunun sağ kanadında savaşan Katakalon ve sol kanadındaki Aaron'un iki kanatta da başarıyla sonuçlanan takiplerinden döndüklerinde Liparit'in geri gelmediğini görünce çok şaşırdıklarını ve ancak yakalandığını öğrendikten sonra geri çekilmeye karar verdiklerini nakletmektedir.[61]

Tarihçi Aristakes, savaşı ve Liparit'in esir düşmesini şöyle nakleder:

“Düşman, yüksek sesle bağırarak ileri atıldı, onlar Lipariti sıkıştırdı ve onların ortasındaki cesur savaşçı onlardan bazılarını öldürdü. Atının ayaklarını kılıç ile keserek Lipariti yakaladılar. Kuvvetlerin geri kalanı bunu gördüğü zaman, kaçmaya başladılar. Düşmanlar takip ettiler ve onların çok büyük bir miktarını öldürdüler. Onlardan bazıları kılıç ile öldü ancak pek çoğunu öldürmek için yüksek yerlerden ve uçurumlardan attılar. Soyulmuş ve çıplak olan geri kalanlar ise her tarafa gittiler ve yaşadılar. Biz, gözyaşı ve yas içerisinde iken, çok büyük miktardaki ganimet ile düşman Yınal çok memnundu.”[62]

Savaş alanında bunlar olurken Selçuklular da çok zor anlar yaşamışlar, İbrahim Yınal tekrar savaş düzenine girebilmek için atını Kastrum Okomion'a bu günkü Ügümü Köyüne[63] doğru sürmüş ve ağırlıklarını burada bırakarak ordusuna toparlanma imkânı buldu. Ardından Türklerin şiddetli saldırılarıyla ve

çevirme harekâtı ile Bizans ordusu perişan edildi. Başta Liparit olmak üzere birçok kumandan ve neredeyse ordunun hepsi esir edildi. Liparitin esir edilmesinin ardından diğer Bizans Valileri Katakalon ile Aaron ise ölüm ve tutsaklıktan kurtulan askerleri ile birlikte Selçuklular bölgeden ayrıldıktan sonra vilayetlerinin başkentleri olan Anion (Ani) ve Vasburagan'daki Van Kalelerine dönmüşlerdir.[64] Mezopotamya Valisi Pahlavunili Grigor da kendi kuvvetleri ile idari bölgesi olan Kemah'a çekildi.[65]

İslam kaynaklarına göre alınan esir 100.000 kişi ve ganimet 10.000 araba, silahlar arasında ise 19.000 zırh vardı. Bizans'a karşı kazanılan bu ilk büyük zaferin ardından tutsağı Liparit ile birlikte Aras Nehri boyunca ilerleyen İbrahim Yınal, ele geçirdiği ganimetler ile muzaffer bir şekilde 5 günlük zorlu bir yürüyüşün sonunda İran'a çekildi ve bu arada başkent Reyde bulunan Sultan Tuğrul'un karşısına bizzat kendisi çıkarak Bizans'a indirilen bu ağır darbeyi ve zaferi müjdeledi, Sultan da bu önemli başarısından dolayı kendisini kutlamış, hatta ona 400 bin dinar (altın) başarı ödülü vermek istemiş; ancak İbrahim Yınal bunu kabul etmemiştir.[66]

Urfalı Mateos, Kaputru Savaşı öncesini ve savaşı şu şekilde anlatmaktadır:

"Grek askerleri şarka geldikleri vakit, Gamen ile Aron ve Vasak'ın oğlu Grigor, Gürcü Prensi Lipariti yanlarına çağırdılar. Onlar Arçovit denen Gabutru tesmiye olunan kaleye geldiler. Onların ilerlediklerini haber alan Türkler durdular, Romalılar da Arçovit'de karargâh kurdular. Müslüman askerleri, kahraman Liparit üzerine geldiler. Liparit, hemşirezadesi olan gece muhafızı cesur Çorduanel'ı onlara karşı çıkardı. Müslümanlar geceleyin taarruza geçtiler. Gürültü esnasında, Liparit: "Yetiş, Müslüman askerleri bizi ihata ettiler" diye seslendiğini işitti. Liparit: "Bugün cumartesi olup Gürcülerin muharebeye çıkma sırası değil" diye cevap verdi. Bununla beraber, Çorduanel, geceleyin bir aslan gibi Müslümanların üzerine atıldı. Fakat düşmanı takip ettiği sırada, azgın bir ok isabet etti ve ensesinden çıktı. Böylelikle, cesur ve

kuvvetli Çorduanel öldü. Liparit Çorduanel'in öldüğünü haber alınca, kudurmuş vahşi bir hayvan gibi savaşın içine atıldı. Bütün Müslümanları tarlalara dağıttı ve toprağı onların kanı ile boyadı. Liparitin kahramanlığını gören Roma askerleri, kiskançlıklarından, onu düşmanın içine terk edip kaçtılar. Bunu gören Müslümanlar, Gürcülere karşı harp etmek üzere geri döndüler. Muharebenin şiddetli bir anında, Liparit düşman askerlerinin arasında bir aslan gibi gürlerken, arkasında bulunan bir Gürcü askeri kılıcıyla onun atının ayağını dizlerinden kesti. Liparit, kalkanının üzerine oturmuş olduğu halde yere düştü. O "Liparit benim" diye seslendi. Müslümanlar, Gürcü askerlerinin birçoğunu kılıçtan geçirdiler, kalanlarını da firara mecbur kıldılar. Onlar, Lipariti esir edip Horasan'a Sultan Tuğrul'un yanına götürdüler. Çünkü onun şöhreti çoktan oralarda işitilmişti ve sultan onun kahramanlığını biliyordu. Liparit iki yıl sultanın yanında kaldı ve muhtelif vesilelerle kahramanlığını ispat etti. Günün birinde, kuvvetli ve cesur bir Müslüman zenciyi, sultanın huzurunda onunla karşılaştırdılar.

Liparit, galip gelerek zenciyi öldürdü. Bunun üzerine, sultan onu serbest bıraktı ve ona büyük mükâfatlar verip Roma memleketine yolladı. Liparit, İstanbul'a geldi. Monomah, onu görmekle çok memnun kaldı. Ona kıymetli hediyeler verdi ve evine karısının ve çocuklarının yanında gönderdi. Bu Liparit, Gürcü milletinden kuvvetli bir aileye mensup Rad ile Zoiad'ın kardeşi idi."[67]

İslam kaynaklarında Kaputru Savaşına ve Liparitin esaretine dair malumata rastlanıyor. İbnü'l-Esir, bu konuda "El-Kâmil fi't-Târih'inde aşağıdaki bilgiyi vermektedir:

"Oğuzlar, İbrahim Yınal'ın önünden ilerlediler, Yınal da onları takip etti. Malazgirt, Erzenü'r-Rum (Erzurum) ve Kalikala'ya[68] kadar geldiler. Trabzon'a ve o bölümdeki bütün şehir ve kasabalara kadar uzandılar. Bu sırada Rumlar ve Abhazalar'dan müteşekkil elli bin kişilik büyük bir orduyla karşılaşp savaşa tutuştular. Aralarında çok çetin bir savaş

cereyan etti. Vuku bulan birkaç savaşta bazen Rumlar, bazen de Müslüman Oğuzlar galip geldiler, sonunda Müslümanlar kesin bir zafer elde ettiler, çok sayıda patriği esir aldılar. Abhaz kral Karit de esirler arasındaydı. Kurtuluş akçesi olarak üç yüz bin dinar para ile yüz bin dinar tutarında hediye verdi, fakat Yınal kabul etmedi. İstanbul'a onbeş günlük yol kalıncaya o bölgedeki bütün şehir ve kasabaları talan ve yağmalamağa devam etti. Müslümanlar da o yöreyi zapt edip yağmaladılar ve buldukları malları ganimet aldılar, yüz binlerden fazla kişiyi de esir ettiler. Sayamayacak kadar çok hayvan, katır, ganimet ve mal ele geçirdiler. Rivayete göre, ele geçirilen ganimetler on bin arabayla taşındı. Ganimetler arasında on dokuz bin tane de zırh vardı.

Yınal, Tuğrul Bey'in yanına gelince ona iyi davrandı ve ondan aldığı yerlerin çoğunu geri verdi. Tuğrul Bey, Yınal'a isterse ikta edeceği beldelere gidebileceğini, dilerse kendisiyle beraber kalabileceğini söyledi. Yınal onun yanında kalmayı tercih etti.”[69]

Ermeni Tarihçi Vardan bu konuya kısa da olsa şöyle değinmiştir:

“Bu esnada, Liparit esir düşerek, Sultanın yanına götürüldü. Sultan onu, Müslüman olmağa davet etti. Liparit, Sultanın yüzünü gördükten sonra, emrini ifa edeceğini söyledi. Fakat Sultanın huzuruna çıktıktan sonra “Seni gördükten sonra emrini ifa etmeyeceğim ve ölümden korkmayacağım” dedi.

– Sultan: “Ne istersiniz? “diye sorunca, esir Prens şu cevabı verdi:

“Eğer tacirsen beni sat, cellâtsan beni öldür ve eğer Padişahsan beni bedelime mukabil serbest bırak”.

Sultan: “Ben ne seni satın alacak tacir, ne de senin cellât'ın olmak isterim; ben bir padişahım, istediğin yere gitmek için serbestsin” dedi ve onu serbest bıraktı.

Liparit, imparator tarafından çağrıldı ve derhal gitti ve ondan asker alarak Gürcistan'a geldi, Kral Bagarat'ı bağlayarak İmparatora gönderdi ve kendisi de bütün memleketi

zapt etti".[70]

Böylece Bizans ordusu, emir-komuta anlaşmazlığı ve kıskançlık gibi şeyler nedeni ile meydan savaşını kaybetti. Modern tarihçiler tarafından Hasankale[71] zaferi diye anılan başarı,[72] Malazgirt öncesi ilk büyük deneme olmuştur. Bu sefer esnasında Türkmenlerin Trabzon'a kadar ilerlediklerine dair Hristiyan kaynaklarındaki kayıtları İslam müellifleri de teyit etmektedir. Hattâ İbrahim Yınal'ın yeğeni Mehmed idaresindeki bir kuvvetin İstanbul'a kadar ilerlediği de belirtilir.[73]

Bu savaşlarda, Selçukluların eline bol miktarda ganimet, mal ve servet geçti. Selçukluların siyasi nüfuzları, Azerbaycan, Anadolu'nun doğusu ve batı Fırat kıyılarına kadar yayıldı. Gürcistan ve Anadolu'da bulunan küçük Bizans beylikleri, hatta Bizans Devleti de Türklerden çekinmeye başladılar.[74]

2. Savaş Sonrası Yapılan Barış Antlaşması

Kaputru yenilgisi sonucunda Liparitin tutsaklığı ve yenilginin Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu'daki hâkimiyetine büyük darbe vurması, ayrıca bütün bu olumsuzluklara, Balkanlar da Turak komutasında başlayan Peçenek Türkleri nin istilasının eklenmesiyle zor duruma düşen Bizans İmparatoru Konstantinos, Sultan Tuğrul'a, Georges Drosos'u elçi olarak gönderip barış önerisinde bulundu.[75] Ayrıca önceleri Bizans tâbiyetinde bulunan, fakat şimdi ise Selçuklu tâbiyetine girmiş olan Diyarbakır hükümdarı Nasr üd-Devle Ahmed b. Marvan'a başvurarak, "Barış için Sultan katında aracılık yapmasını" ve Liparit'in serbest bırakılması için kendisinin iltimasını rica etti ve Tuğrul Bey'e elçiler gönderip, yumuşak bir dille dostluk kapısını çaldı. İki devlet arasında bir anlaşmağa varılarak bir muahede akdedilmesini istedi.[76]

İmparator, Sultan Tuğrul'a; 1.000 balya ipekli kumaş ile diğer kumaşlardan 500 çeşit, 500 at, 300 Mısır eşiği, siyah gözlü ve boynuzlu olmasının yanında merkep büyüklüğünde olan 1000 keçi, 100 gümüş kap, 200.000 dinar (altın) para gibi "eski devirlerde misli görülmemiş" miktar ve kıymette hediyeler

gönderdi. Ardından Sultan çok değerli hediyeleri getiren Bizans Elçisi Georges Drosos ve Şeyhülislam Abû Abd. b. Marvan'ı huzuruna kabul etti; İmparatorun, Liparit için gönderdiği kurtuluş akçesini (Fidye-i Necat) almayarak onu elçiye teslim etti.[77]

İmparatorun barış önerisini kabul eden Sultan Tuğrul, Bizans ile imzalanacak barış anlaşmasını konuşmak ve imza etmek için Abbasi Halifesi Kaaım Biemrullah'ın akrabası Şerif Abu'l Fazl Nasır b. İsmail al-Alevi başkanlığında bir heyeti, Bizans elçileriyle birlikte İstanbul'a imparatorluğa gönderdi (441/1049-50). İmparator Konstantinos ile Selçuklu elçileri arasında yapılan birçok müzakereler sonucunda:

Emeviler devrinde Mesleme bin Abdülmelik tarafından VIII. asırda İmparator Mikhaıl Begue zamanında yaptırılan bilahare yıkık durumdaki cami ve medrese tamir edilecek,

Şiî Fatimî halifeliği adına okutulan hutbe, Abbasî Halifesi ve Selçuklu Sultanı adına değiştirilecek,

Cami mihrabına, eski Türk hâkimiyet alameti olan ve Sultan Tuğrul'un kullandığı "Ok ve Yay" işaretleri işlenecek,

Şeklindeki maddeler aynen kabul edildi; fakat Bizans'ın vaktiyle "Abbasi halifeliğine ödediği yıllık verginin, bu kez Selçuklu Devletine ödenmesi" maddesi uzun müzakerelere rağmen İmparator tarafından kabul edilmedi.[78]

İmparator, Sultan'ın önerilerinin kabul edilmemesi sebebiyle, Selçukluların Anadolu'da yeniden fetih hareketlerine başlayabileceklerini düşünüp, özellikle Doğu Anadolu'da muharebeyi muhakkak gören Türk taarruzlarının daha fazla şiddetle Bizans ülkesini tehdit edeceğini öngörerek, huduttaki kale ve müstahkem yerlerin tamir ile kuvvetlendirilmesini ve bölgedeki askeri birliklerin artırılması emrini vermek zorunda kaldı.[79]

Gregory Abû'l-Farac eserinde olayı şöyle nakletmektedir:

"Bunun üzerine Roma Kralı Constantine, Mervan-oğluna haber göndererek, "Roma eşrafından olan esirin kurtulması için elinizden geleni yapmanızı rica ederim. Sultan Tuğrul Bey'in iyi kalpli olduğunu biliyorum. Benim namıma kendisine müracaat

olunursa bu esiri alıkoymaz” dedi.[80] Mervan- oğlu Roma Kralının sözlerini Tuğrul Beye bildirdi. O da âlicenaplık göstererek ve mukabilinde hiçbir şey istemeyerek Roma esirini kendi elçisi ile birlikte Roma Kralı’na gönderdi. Buna karşı Roma Kralı da payitahtta bulunan büyük Arap camisini tamir ettirdi ve içine kandiller astırdı. Buraya ibadetleri idare edecek Araplar tayin etti ve bunlara maaşlar bağladı. Tuğrul Beye de 1.000 balya ipekli kumaş ile diğer kumaşlardan 500 çeşit, 500 at, 300 Mısır eşiği, siyah gözlü ve boynuzlu olduktan başka merkep büyüklüğünde bulunan 1000 keçi gönderdi.”[81]

İbnü’l-Esir, El-Kâmil fi’t-Târih’te Liparit’in serbest bırakılmasını ve yapılan antlaşmayı şöyle nakleder:

“Bizans İmparatoru, İbn Mervan’a haber gönderip yukarıda bahsedilen Abhaz Kralının fidye karşılığında bırakılması için gayret göstermesini istedi. Nasruddevle bunun üzerine Şeyhülislam Ebu Abdullah b. Mervan’ı bu hususu görüşmek üzere Tuğrul Bey’e gönderdi. Tuğrul Bey’de onu fidye almadan serbest bıraktı. Tuğrul Bey bundan dolayı hem Abhaz Kralı ve hem de Bizans İmparatoru nezdinde muazzam itibar kazandı. İmparator da buna karşılık pek çok hediye gönderdi ve İstanbul’daki mescidi tamir ettirip burada namaz kılınmasına müsaade etti ve Tuğrul Bey adına hutbe okuttu. Bunun üzerine herkes Tuğrul Bey’e itaat arz etti, şan ve şöhreti arttı, hükümdarlığı sağlam temeller üzerine oturdu, iktidarı kökleşti.”[82]

Azimi Tarihinin Selçuklular ile alakalı bölümlerinde Liparitin serbest bırakılmasına kısaca şu şekilde değinilmiştir:

‘Tuğrul Bey, elçisi Şerif Nasır b. İsmal’i beraberinde tutsak Gürcü Liparit olduğu halde, Rum Hükümdarı Konstantin’e gönderdi. Hükümdar, buna çok sevindi ve elçiyi, pek çok armağan vererek, uğurlayıp memleketine gönderdi.”[83]

Georgius Cedrenus-loannis Scylitzes’de şöyle aktarılmaktadır:

“İmparatorun elçisi Georges Drosos’u zengin hediyeler ile ve

Liparitin fidyesi ile gönderdiğini, lakin Tuğrul Bey muhteşem bir sultan olduğunu göstermek için fidye almadan Gürcü Prensi, İmparatora gönderdiğini.”[84]

Stephanos Orbelyan da Basean’daki 1049 savaşını ve Liparitin savaşa iştirakini, Bizanslıların hezimetini ve Liparitin öldürülmesini anlatmaktadır.[85]

Selçuklu şehzadelerinin Kaputru Kalesi ve Okomion kasabası önünde Bizans, Ermeni ve Gürcü müttefik gücüne karşı kazandıkları savaş, Türklerin artık bu bölgede gücünü hissettirmeye başladıklarının ve kendilerine karşı koyabilecek güç olarak gördükleri Bizans’ın elinde bulundurduğu psikolojik gücü yavaş yavaş kaybetmeye başladığının bir göstergesidir. Kaputru Savaşı, hem Malazgirt Savaşının öncüsü olma niteliğini taşıması, hem de XI. Yüzyılda Bizanslılar ile yapılan ilk meydan savaşı olması nedeniyle Türk tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Bu savaş sonucunda iki büyük devlet arasında düzenlenen barış antlaşmasının ardından Bizans, ilk defa bölgede Selçukluların da bir güç olarak var olduklarını tanımak zorunda kalmıştır. Selçuklular ise siyasi nüfuzlarını, Azerbaycan, Anadolu’nun doğusu ve Batı Fırat kıyılarına kadar yayarak Gürcistan ve Anadolu’da bulunan Bizans’a tâbi küçük beylikleri nüfuzu altına almış ve bölgede kendisine büyük bir harekât sahası kazanmıştır.

Dr. Ömer SUBAŞI,

Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Öğretim Üyesi.

KAYNAKÇA

- ♦ Ahmed bin Mahmûd, Selçuk-Nâme , c.l, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.
- ♦ ANDREASYAN, Hrand D., “Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları”, İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, c.l, I. İstanbul 1950, s.95-119.
- ♦ AZİMİ, Azimi Tarihi, (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler), çev. Ali Sevim, TT K. yay., Ankara 2006.
- ♦ BABİNGER, Franz, “Rum”, İ.A. IX, M.E.B. yay., İstanbul 1964,

s.766.

- ◆ Bishop John Mamikonean's History of Taron, Venice, 1889 (Yovhannu Mamikoneni Episkoposi Patmut'iwn Taronoy), çev. Robert Bedrosian, New York 1985.
- ◆ BROSSET, Marie Felicite, Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), çev. Hrand D. Andreasyan, yay. ve haz. Erdoğan Merçil, T TK. yay., Ankara 2003.
- ◆ CHAMICH, Father Michael, History of Armenian, From B.C. 2247 to the of Christ 1780, or 1299 of the Armenia Era, Trans. Johannes Avdall, Calcuta 1827.
- ◆ CLAUDE, Cahen, Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılının İkinci Yarısı), çev. Yaşar Yücel ve Bahaeddin Yediyıldız, T TK. yay., Ankara 1992,
- ◆ EĞİLMEZ, Savaş, Erzurum ve Çevresinin Ortaçağ Boyunca Tarihi Coğrafyası, Basılmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2004.
- ◆ EĞİLMEZ, Savaş, "Karin Bölgesi ve Thodiosopolis'in Kuruluşu", Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 33, Erzurum 2007, s.183-198.
- ◆ Georgius Cedrenus-Ioannis Scylitzes, çev.Tomus Alter, Bonnae 1839.
- ◆ GEYİKOĞLU, Hasan, Selçuklulardan Safaviler'e Sa'd-Çukuru, Basılmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.
- ◆ GREGORY, Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), Abû'l Farac Tarihi, Süryaniceden çev. Ernest A.Wallis Budge, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul, c.l-ll, TTK. yay., Ankara 1999.
- ◆ GROUSSET, René, Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005.
- ◆ HAFİZ Ebrû, Zeyl-i Câmiü't-Tevârih, yay. haz. Bayani, Tahran 1317.
- ◆ HEYD, W., Yakm-Doğu Ticaret Tarihi, c.l, çev. Enver Ziya Karal, TTK. yay., Ankara 2000.
- ◆ HOLMES, Catherine, Basil II And The Governance of Empire (976-1025), Oxford
- ◆ HONIGMANN, Ernst, Bizans Devletinin Doğu Sımn, çev. Fikret lşiltan, İ.Ü.E.F. yay., İstanbul 1970.

- ◆ HUBSCAHMANN, Heinrich, Die Altarmenischen Ortsnamen, Amsterdam 1969.
- ◆ İbn Fakîh, Muhtasaru Kitâbi'l Büldân, Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler, der. ve çev. Yusuf Ziya Yörükân, İstanbul 2004.
- ◆ İbnü'l-Esir, El-Kâmil fi't-Târih, c.lX, trc. Heyet, Bahar Yayınları, İstanbul 1985.
- ◆ JACOB, Xavier, Les Turcs Au Moyen-Age, yay., Ankara 1990.
- ◆ KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Ani Şehri Tarihi, Ankara 1982.
- ◆ KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Yukan-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, TTK. yay., Ankara 1992.
- ◆ KONUKÇU, Enver, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara 1992.
- ◆ KONUKÇU, Enver, "İl. Basileios'tan Romanos Diogenes'e Okomî", İsm Demirkent Anısına, Ayrı Basım, İstanbul 2008, s.235-243.
- ◆ KÖYMEN, Mehmet Altay, Selçuklu Devri Türk Tarihi, TTK. yay., Ankara 1993.
- ◆ KÖYMEN, Mehmet Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi 1. Cilt, Kuruluş Devri, TTK. yay., Ankara 2000.
- ◆ KÖYMEN, Mehmet Altay, Tuğrul Bey ve Zamanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1992.
- ◆ Kirakos Ganjakets'i', History of the Armenians, çev. Robert Bedrosian, New York 1986.
- ◆ LASTİVERTLİ Aristakes, Patmut'iwn Aristakisi Lastiverte'woy; Aristakes Lastivertc'i's History, çev. Robert Bedrosian, New York 1985.
- ◆ LASTİVERTLİ Aristakes, Patmut'iwn Aristakisi Lastiverte'woy; Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Nation Armenienne, çev. Karen Yüzbashian, Brüksel
- ◆ MERÇİL, Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, T T K. yay., Ankara 2006.
- ◆ MERÇİL, Erdoğan, Gazneliler Devleti Tarihi, TTK. yay., Ankara 2007.
- ◆ Mikhail Psellos' un Khronographia'sı, Işın Demirkent, T T K. yay., Ankara 1992.
- ◆ Movses Khorenats, History of the Armenians, çev. Robert

W.Thomson, Londra 1980.

- ♦ MÜVERRİH Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", çev. Hrand D. Andreeasyan,
- ♦ Ü.E.F. Tarih Semineri Dergisi, c.1, S. 2, İstanbul 1937.
- ♦ ORBELYAN, Stephanos, Histoire de la Siounie, Marie F. Brosset, Saint- Petersburg 1864.
- ♦ ORTAYLI, İlber, Son İmparatorluk Osmanlı/ Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek 2, Timaş Yayınları, İstanbul 2006.
- ♦ OSTROGORSKY, George, Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret Işıltan, yay., Ankara 2006.
- ♦ Sadruddin EbU'l-Hasan Ali Ibn Nasır El-Hüseynî, Ahbârü'd-Devleti's – Selçukîyye, çev. Necati Lügal, T T K. yay., Ankara 1999.
- ♦ SEVİM, Ali, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, T T K. yay., Ankara 2000.
- ♦ SEVİM, Ali, Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah, T T K. yay., Ankara 1990.
- ♦ SEVİM, Ali, Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri, T T K. yay., Ankara 2002.
- ♦ SEVİM, Ali, Ünlü Selçuklu Komutanları-Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur, TTK. yay., Ankara 1990.
- ♦ SEVİM, Ali ve Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür, TTK. yay., Ankara 1995.
- ♦ Seyyid Ebû'l- Ala Mevdûdî, Selçuklular Tarihi I, Urducadan çev. Ali Genceli, Hilal yay., Ankara 1971.
- ♦ SKYLİTZES, Jean, Emperurs de Constantinople, Texte Traduit par Bernard Fluis et annote par Jean-Claude Cheynet, Paris 2003.
- ♦ Smbat Sparapet's Chronicle, çev. Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2005.
- ♦ THOMSON, Robert W., "Aristakes of Lastivert and Amnenian Reactions to Invasion", Armenia Karin/Erzurum, Editör Richard Hovannisyan, California 2003, s.73- 88.
- ♦ TURAN, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi yay., İstanbul 1994.
- ♦ TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Boğaziçi , İstanbul 1997.

- ♦ Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162), çev. Hrand D. Andreasyan, T T K. yay., Ankara 1962.
- ♦ VRYONİS, Speros, The Decline of Medieval Hellenism in Asia and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, University of California Press, London 1971.
- ♦ YİNANÇ, Mükrimin Halil, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri: Anadolu'nun Fethi, İstanbul 1944.

Dipnotlar:

[1] Gazneliler ve Dandanakan Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali ibn Ali El Hüseyinî, Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, çev. Necati Lügal, TTK. yay., Ankara 1999, s.8-9; Erdoğan Merçil, Gazneliler Devleti Tarihi, TTK. yay., Ankara 2007, s.74-76; Ali Sevim – Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür, TTK. yay., Ankara 1995, s.24-25; Mehmet A. Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c.I, Kuruluş Devri, TTK. yay., Ankara 2000, s.336-345; Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1977, s. 103-105.

[2] Selçuklu İmparatorluğunun kuruluşu hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet A. Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, TTK. yay., Ankara 1993, s.23-55; Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c.I, s.336-366.

[3] Tuğrul Bey hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet A. Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, Ankara 1992.

[4] Ali Sevim, Anadolu Fatih, Kutalmışoğlu Süleymanşah, TTK. yay., Ankara 1990, s.1; Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s.57.

[5] Bizans İmparatorluğu kavramı tarihçilerin bir icadıdır ve İmparatorluğun hayatta olduğu dönemde hiçbir zaman kullanılmamıştır. İmparatorluğun Yunanca adı Basileia tön Romania (Roma İmparatorluğu) veya sadece Romania idi. Türkler ve Araplar ise Rum kelimesini kullanırlardı. Rum (fjj) ve Roma Bizans İmparatorluklarına delalet eder. Orta Asyada Rum

tabiri de Roma Devleti manasına gelmektedir. Batı Avrupa’da imparatorluktan “Bizans” diye bahsedilmeye başlanması Alman tarihçi Hieronymus Wolf un 1557 yılında Corpus Historiae Byzantinæ adlı eserinin yayımlanmasının ardındanıdır. 1648 yılında Byzantine du Louvre (Corpus Scriptorum Historiæ Byzantinæ) ve 1680 yılında da Du Cange’nin Historia Byzantina adlı eserlerinin yayımlanmasından sonra Montesquieu gibi Fransız yazarların arasında Bizans kelimesi popüler hale geldi. Bkz. İlber Ortaylı, Son İmparatorluk Osmanlı/ Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek 2, Timaş Yayınları, İstanbul 2006, s.44-45; Franz Babinger, “Rum”, İ.A. c.IX, MEB. yay., İstanbul 1964, s.766; Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret Işıltan, TTK. yay., Ankara 2006, s.49-50.

[6] Catherine Holmes, Basil II and The Governance of Empire (976-1025), Oxford 2005, s.16.

[7] Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s.302; Mikhail Psellos’un Khronographia’sı, çev. Işın Demirkent, TTK. yay., Ankara 1992, s.94.

[8] Ali Sevim, Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri, TTK. yay., Ankara 2002, s.6-7.

[9] Smbat Sparapet’s Chronicle, çev. Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2005, s. 22.

[10] Ahmed bin Mahmûd, Selçuk-Nâme, c.I, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s.36-37; M. Halil Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, Anadolu’nun Fethi, İstanbul 1944, s.44; Ali Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları, Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur, TTK. yay., Ankara 1990, s.3.

[11] Bu dönem kaynaklarında Pasinler Bölgesine; Basean, Basen, Bacin, Pasian, Phasiane, Bassiane, Pasin’ı (Baaoiotvn-Baöiavrç) Besean, Baséan, Pasen ve Basian gibi farklı isimler verilmiştir. Bkz. Lastivertli Aristakes, Patmut’iwn Aristakisi Lastiverte’woy; Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Nation Armenienne, çev. Karen Yüzbashian, Brüksel 1973, s.6; Lastivertli Aristakes, Patmut’iwn Aristakisi Lastiverte’woy; Aristakes Lastivertc’i’s History, çev. Robert Bedrosian, New York 1985, s.4-.5; Jean Skylitzes, Emperurs de Constantinople, Texte Traduit par Bernard Fluis et annote par

Jean-Claude Cheynet, Paris 2003 s.374; Marie F. Brosset, Gürcistan Tarihi, (Eski Çağlardan 1212yılına Kadar), çev. Hrand D. Andreasyan, not. ve yay. Erdoğan Merçil, TTK. yay., Ankara 2003, s.4-46; Ernst Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, çev. Fikret Işıltan, İ.Ü.E.F. yay., İstanbul 1970, s.234.

[12] Murts Suyu İçin bkz. Heinrich Hübschmann, Die Altarmenischen Ortsnamen, Amsterdam 1969, s.369.

[13] Valarşavan için bkz. Movses Khorenats, History of the Armenians, çev. Robert W.Thomson, Londra 1980, s.210; Hübschmann, Die Altarmenischen Ortsnamen, s.469.

[14] Karin hakkında bkz. Movses Khorenats, History of the Armenians, s.231-232; Kirakos Ganjakets'i', History of the Armenians, çev. Robert Bedrosian, New York 1986, s.27; Savaş Eğilmez, "Karin Bölgesi ve Thoedosiopolis'in Kuruluşu", Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 33, Erzurum 2007, s.183-198.

[15] Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.120.

[16] Aristakes hakkında bilinenler çok azdır. Ona ismini vermiş olan köyünün, Erzurum Bölgesi'nde Artze yakınlarında olduğuna inanılır. Onun dindar dünyevi görüşü, her şeyi Tanrı'nın dizaynına atfetmesine rehberlik etmiştir. Öyle ki Ermenilerin, Bizanslılar ve Selçuklu Türkleri tarafından mağlup edilmesini, diğerlerine göre daha tarafsız nakletmiştir. Bunun sebebi de her hangi bir soylu aile tarafından koruma altında olmamasıdır. Bkz. Robert W. Thomson, "Aristakes of Lastivert and Amnenian Reactions to Invansion", Armenia Karin/Erzurum, Editör Richard Hovannisyan, California 2003, s.73-88.

[17] Lastivertli Aristakes, Patmut'iwn Aristakisi Lastiverte 'woy; Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Nation Armenienne, s.57-58; Lastivertli Aristakes, Patmut'iwn Aristakisi Lastiverte 'woy; Aristakes Lastivertc 'i's History, s.64-65.

[18] İbnü'l-Esir, El-Kâmil fi't-Târih, trc Heyet, Bahar Yayınlan, c.IX. İstanbul 1985, s.388-389; Yinanç, Türkiye

Tarihi Selçuklular Devri, s.43.

[19] İbnü'l-Esir, El-Kâmil fi't-Târih, trc Heyet, Bahar Yayınlan, c.IX. İstanbul 1985, s.388-389; Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, s.43.

[20] Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, s. 176, dnt.3.

[21] Hübschmann, Die Altarmenischen Ortsnamen, s.293.

[22] Hübschmann, Die Altarmenischen Ortsnamen, s.294.

[23] Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi (952-1336) ve Papaz Girgor'un Zeyli (1136-162), çev. Hrand D. Andreasyan, Not. Edouard Dulaurer, M. Halil Yinanç, TTK. yay., Ankara 2000, s.84-85; Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı , s.176.

[24] Smbat Sparapet's Chronicle, s.21; Brosset, Gürcistan Tarihi, s.283- dnt.45; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.121; Ali Sevim, Anadolu 'nun Fethi Selçuklular Dönemi, TTK. yay., Ankara 2000, s.50.

[25] Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi, s.82.

[26] Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.121.

[27] Georgius Cedrenus-Ioannis Scylitzes, çev. Tomus Alter, Bonnae 1839, s.574; Xavier Jacob, Les Turcs Au Moyen-Age, TTK. yay., Ankara 1990, s.81; Jean Skylitzes, Emperurs de Constantinople, s.373; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.121; Enver Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Ankara 1992, s.9.

[28] Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, s.46.

[29] İbnü'l-Esir, El-Kâmil fi't-Târih, c.IX. s.414-415; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi yay., İstanbul 1996, s.18; Fahrettin Kırzioğlu, Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, TTK. yay., Ankara 1992. s.61.

[30] Taron hakkında geniş bilgi için bkz. Bishop John Mamikonean's History of Taron, Venice, 1889 (Yovhannu Mamikoneni episkoposi Patmut'iwn Taronoy), çev. Robert Bedrosian, New York 1985.

[31] Lastivertli Aristakes, Patmut'iwn Aristakisi Lastiverte 'woy; Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Nation Armenienne, s.58-59, Lastivertli Aristakes, Patmut'iwn Aristakisi Lastiverte 'woy; Aristakes Lastivertc 'i's History,

s.68.

[32] Azimi, Azimi Tarihi, (Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler), Ali Sevim, TTK. yay., Ankara 2006, s.10; Yınanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, s.46.

[33] Smbat Sparapet's Chronicle, s. 22.

[34] Ortuzu (Ordrou, OpTpoç, Opıou, Outou), Pasinler bünyesinde bulunan eski yerleşim alanlarından. Gürcü kaynaklarında Ordu veya Ordrou, Ermeni kaynaklarında Ordoru veya Ordru, Bizans kaynaklarında Ortru veya Urtru, Skylitzes' tarafından ise Urtros veya Osourtrou olarak isimlendirilmiştir. Bkz. Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, s.251; Brosset, Gürcistan Tarihi, s.283; Hübschmann, Die Altarmenischen Ortsnamen, s.363; René Grousset, Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005, s.261; Xavier Jacob, Les Turcs Au Moyen-Age, s.82; Enver Konukçu, "II.Basileios'tan Romanos Diogenes'e Okomi", Işın Demirkent Anısına, Ayrı Basım, İstanbul 2008, s.238.

[35] Georgius Cedrenus-Ioannis Scylitzes, s.576; Xavier Jacob, Les Turcs Au Moyen-Age, s.81-82; Jean Skylitzes, Emperurs de Constantinople, s. 374.

[36] Bizanslılar, eski Karin isimli yerde kurdukları şehre Theodosiopolis adını vermişler. Fakat şehir halkı, tahkimatın sanayilerinin gelişmesini engellediğini görerek, buranın yakınında ticarete daha elverişli ve tamamen açık bir yer kurmayı tercih ettiler ve bu suretle çok mamur Arze veya Arzen şehrini kurdular. Burada yerli ve yabancı tüccarlar, İran, Hindistan ve Asya'nın muhtelif memleketlerinden gelen mallarını alıp satarak servet sahibi oluyorlardı. Bkz. W.Heyd, Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, çev. Enver Ziya Karal, TTK. yay., Ankara 2000, s.51; Speros Vryonis, The Decline of Medieval Hellenism in Asia and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, London 1971, s. 17.

[37] Yınanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, s.47; Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, s.178.

[38] Georgius Cedrenus-Ioannis Scylitzes, s.578; Xavier Jacob, Les Turcs Au Moyen -Age, s.83-84; Jean Skylitzes, Emperurs de

Constantinople, s.374-375; Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi, s.86; Grousset, Başlangıcından 1071 'e Ermenilerin Tarihi, s.574.

[39] Smbat Sparapet's Chronicle, s. 22.

[40] Father Michael Chamich, History of Armenian, From B.C. 2247 to the of Christ 1780, or 1299 of the Armenia Era, s.138.

[41] Sa'd-Çukuru hakkında bkz. Hasan Geyikoğlu, Selçuklulardan Safeviler'e Sa'd-Çukuru, Basılmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.

[42] Savaş Eğilmez, Erzurum ve Çevresinin Ortaçağ Boyunca Tarihi Coğrafyası, Basılmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2004, s.79.

[43] Arçovit; Arç-Ovit'den türemiş olup mahalli dilde anlamı "Ayı" dır tam manası ise Ayılar Vadisidir. Bu vahşi hayvanın yaşadığı vadi, şimdi de mevcuttu. Burası, Okomi'nin kuzeyinde, yani başından akan Tımar Çayı'nın kaynaklarında doğru uzanan dağlık-ormanlık alandır. Fahrettin Kırzioğlu, Arçoviti Theodosiopolis'i kuzeyindeki, Arztunu: Arzathi ile aynı yer olduğuna temas etmektedir ancak bu bahsedilen mıntıka Karin Ovası'nda bu ismi taşıyan geçici gölün kuzeyinde, dağ eteğindedir. Fakat Urfalı Mateos Arcovit'i Basean düzlüğündeki bölge olarak kaydetmektedir. Bkz. Konukçu, "II. Basileios'tan Romanos Diogenes'e Okomi", s.237; Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, s. 178 dn.6.

[44] Murts Çayı'nın yanında olan ve şimdiki Hasankale'ye tekabül eden Capetrum (Gabudru), Ermeni kaynaklarında Kaput-Ru'dur. Kaput mavi, gök rengi, "Ru: Rü (d)" ise Farsçada nehir manasındadır. Bundan dolayı kalenin yanındaki nehir dolayısıyla Göksu diye tercümesi mümkündür. Bkz. Konukçu, "II. Basileios'tan Romanos Diogenes'e Okomi", s.237.

[45] Georgius Cedrenus-Ioannis Scylitzes, s.578, Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi, s. 89; Jean Skylitzes, Emperurs de Constantinople, s. 375; Xavier Jacob, Les Turcs Au Moyen -Age, s.84- 85.

[46] Xavier Jacob, Les Turcs Au Moyen-Age, s.84; Jean Skylitzes, Emperurs de Constantinople, s.374; Grousset, Başlangıcından 1071 'e Ermenilerin Tarihi, s.575.

[47] Brosset, Gürcistan Tarihi, s.283.

- [48] Stephanos Orbelyan, *Histoire de la Siounie*, Trans. Marie F. Brosset, Saint- Petersburg 1864, s.213.
- [49] Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâmesi*, s.89.
- [50] Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s.10.
- [51] Sevim – Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.35.
- [52] Claude Cahen, *Türklerin Anadolu 'ya İlk Girişleri (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, çev. Yaşar Yücel- Bahaeddin Yediyıldız, TTK. yay., Ankara 1992, s.10.
- [53] Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* , s.177.
- [54] Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s.10.
- [55] Stephanos Orbelyan, *Histoire de la Siounie*, s.213.
- [56] Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, s. 86.
- [57] Georgius Cedrenus-Ioannis Scylitzes, s.579; Xavier Jacob, *Les Turcs Au Moyen-Age*, s. 85; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâmesi*, s.89-90; Sevim – Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.35; Grousset, *Başlangıcından 1071 'e Ermeniler Tarihi*, s.575.
- [58] Stephanos Orbelyan, *Histoire de la Siounie*, 214.
- [59] Lastivertli Aristakes, *Patmut'iwn Aristakisi Lastiverte 'woy*; *Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Nation Armenienne*, s.-69-70; Lastivertli Aristakes, *Patmut'iwn Aristakisi Lastiverte 'woy*; *Aristakes Lastivertc 'i's History*, s.88.
- [60] Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâmesi*, s.90; Stephanos Orbelyan, *Histoire de la Siounie*, s.214.
- [61] Georgius Cedrenus-Ioannis Scylitzes, s.579; Jean Skylitzes, *Emperurs de Constantinople*, s. 376; Xavier Jacob, *Les Turcs Au Moyen -Age*, s.85; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 576.
- [62] Lastivertli Aristakes, *Patmut'iwn Aristakisi Lastiverte 'woy*; *Aristakes De Lastivert, Recit Des Malheurs De La Nation Armenienne*, s.-69-70; Lastivertli Aristakes, *Patmut'iwn Aristakisi Lastiverte 'woy*; *Aristakes Lastivertc 'i's History*, s.88.
- [63] Ügümü, *Pasinler Ovası'nın verimli düzlüklerinde Hasankale İlçe merkezinin 7 km. kuzey doğusunda, kuzeyden güneye doğru*

ve aynı adı taşıyan akarsuyun batısındadır Ügümü köyünün ilk sakinleri ve köy isminin anlamı karanlıktır. Ermeni kaynaklarında Okom veya Okomi diye geçen isim Kafkas Dilleri ile ilgili olmalıdır. Ügümü'nün yine kuzey-güney doğrultusunda göze çarpan ve Pasinler Ovası'nda sona eren, uzaktan bakıldığında başını yere koymuş dinazoru hatırlatan dağın adı Ciranis/Kiranis'dir. Ciranis Dağı ile Okomion Köyü arasındaki ilişki üzerinde duran Ernst Honigmann, eski kaynaklara dayanarak mevki belirtirken: "Basean'da, Ciranis Dağlarının eteklerinden pek uzak olmayan küçük Okomi şehri" diye söz etmektedir. XI. yüzyıl tarihçilerinden Lastivertli Aristakes, II. Basileios'un Basean Ovası'ndaki faaliyetlerini anlatırken Okomi köyünden Büyük Avan diye bahsetmektedir. Gürcü kaynaklarında Ukum diye bahsedilen yer yine Ügümü'yü işaret etmektedir. II. Basileios döneminde kasaba olarak nitelendirilen Okomion daha sonraki dönemlerde Türklerin arz ettiği tehlikeden dolayı, savunma amaçlı olarak güçlendirilmiş ve etrafı sur ile çevrilmiştir. 1049'dan önce Okomion, kale anlamına gelen Kastro/Castrum ile tanımlanmaya başlanmıştır. Ernst Honigmann'ın eserinde bahsettiği Kastrokomion da Kastro-Komion'dan meydana gelmiş ve çoğu defa birlikte yazıldığı için Kastro'nun yanındaki Okomion'daki "O" harfi düşürülmüştür. Bkz. Lastivertli Aristakes, Patmut'iwn Aristakisi Lastiverte'woy; Aristakes Lastivertc'i's History, s.11; Brosset, Gürcistan Tarihi, s.283; Hübschmann, Die Altarmenischen Ortsnamen, s.363; Konukçu, "II. Basileios'tan Romanos Diogenes'e Okomi", s.236, Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, s.181.

[64] Georgius Cedrenus-Ioannis Scylitzes, s.580; Jean Skylitzes, Emperurs de Constantinople, s. 376; Groussett, Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi, s.576; Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, s.178; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.123.

[65] Fahrettin Kırzioğlu, Ani Şehri Tarihi (1018-1236), Ankara 1982, s.22.

[66] Sevim, Anadolu 'nun Fethi Selçuklular Dönemi, s. 51-52.

[67] Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi, s. 89-90.

[68] 'Kalikala, Kalikala şehrini yaptıran kadının adıdır. Bu şehir, adı geçen kadına nispet olunmuştur. Manası Kali'nin İhsanı demektir." Bkz. İbn Fakîh, Muhtasaru Kitâbi'l Büldân, Müslüman Coğrafyacılardan Gözüyle Ortaçağda Türkler, der. ve çev. Yusuf Ziya Yörükân, İstanbul 2004. s.249.

[69] İbnü'l-Esir, El-Kâmil fi 't-Târih, c. IX, s.414-415.

[70] Müverrih Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi, (889-1269)", çev. Hrand D. Andreasyan, İ.Ü.E.F. Tarih Semineri Dergisi, c.I, S. 2, İstanbul 1937, s.175.

[71] "İlhanlı İmparatorluluğunun yıkılması üzerine meydana gelen büyük karışıklık sırasında, Erzurum ve havalisi Sutay Noyan'ın oğlu Emir Hacı Togay'ın eline geçmiş ve Hacı Toğay oğlu Hasan, Erzurum'un doğusunda, Pasin Bölgesinde, bir kale inşa ettirmiş ve kendisi de ölünce, orada toprağa verilmiştir. Bu kale onun adına nispetle Hasankale adını almıştır. Bkz. Hafız Ebrû, Zeyl-i Câmiü 't-Tevârih, yay. haz., Bayani, Tahran 1317, s.165.

[72] Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, s.47; Sevim – Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s.34; Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, s.23; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.121-122; Sevim, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, s.51.

[73] Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.123.

[74] Seyyid Ebû'l-A'la Mevdûdî, Selçuklular Tarihi I, Urducadan çev. Ali Genceli, Hilal yay., Ankara 1971, s.181.

[75] Erdoğan Merçil, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, TTK. yay., Ankara 2006, s.49; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.125.

[76] Mevdûdî, Selçuklular Tarihi, s.181; Sevim – Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s.36.

[77] Cahen, Türklerin Anadolu'ya İlk Girişleri, s.11; Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, s.124.

[78] Sevim – Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s.36.

[79] Sevim, Anadolu 'nun Fethi, Selçuklular Dönemi, s,53; Yinanç, Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, s.4.

[80] Huysuz ve maymun iştahlı olarak itham edilen İmparator;

ülkesini genişletmek ve şöhret kazanma çabası içerisinde olduğundan, elçiler vasıtası ile komşu devletlere gönderdiği mektuplarda, onların dostluğunu kazanmak amacı ile aşırı alçak gönüllü, adeta yalvarır gibi hitapta bulunurdu. Bkz. MikhailPsellos'un Khronographia'sı, s.155.

[81] Gregory Abû'l-Farac,, Abû 'l Farac Tarihi, Süryaniceden çev. Ernest A.Wallis Budge, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul, c.I-II, TTK. yay., Ankara 1999 s. 304-305.

[82] İbnü'l-Esir, El-Kâmilfi 't-Târih, c.IX, s. 422-423.

[83] Azimi, Azimi Tarihi, s.11.

[84] Georgius Cedrenus-Ioannis Scylitzes, s.578; Xavier Jacob, Les Turcs Au Moyen -Age, s.86- 87; Jean Skylitzes, Emperurs de Constantinople, s. 376-377.

[85] Diğer kaynaklarda Liparit'in muharebede esir edildiği belirtilmektedir. Bkz. Stephanos Orbelyan, Histoire de la Siounie, s. 214; Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, c.I, S. I, İstanbul 1950, s. 421. Taryhy makalalar